

УДК 341.78
DOI

О. І. Яблокова
аспірант кафедри цивільно-правових дисциплін
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
orcid.org/0000-0001-7335-8845

ДО ПИТАННЯ ПРО ВІЛЬНЕ ВИКОРИСТАННЯ ТВОРІВ

Твори мистецтва, літератури й науки як об'єкти авторського права підлягають правовій охороні, що встановлює чіткі правила використання цих об'єктів цивільного права особами, яким автор передав майнові права. Використання виключних прав на будь-який вид творів без відповідного дозволу не є правомірним. При цьому, згідно з положеннями, установленими ст. 444 ГК України й ст. 21–25 Закону України «Про авторське право й суміжні права», допускаються випадки вільного використання творів. Основним критерієм для вільного використання твору є використання без наміру одержувати дохід. Безумовно, мають місце випадки, коли просити дозволу в автора твору є недоцільним. Зокрема, коли користувач відтворює твір в особистих цілях або для навчання. У таких випадках користувач не одержує якого-небудь доходу від такого відтворення. Крім того, подібне використання свідчить про цінність і значущість твору, отже, його автор користується відповідною репутацією та популярністю. Також допускається вільне використання твору після закінчення строку охорони майнових прав (усе життя автора (співавторів) і 70 років після смерті). При цьому вільне використання твору вказує на дотримання рівноваги між майновими інтересами автора і немайновими інтересами членів суспільства загалом. Однак закінчення строку охорони майнових прав ніяк не впливає на охорону особистих немайнових прав авторів. Інакше кажучи, вільне використання твору після закінчення 70 років не дає можливості користувачеві яким-небудь чином спотворювати, переробляти твір, якщо це буде здійснено на шкоду репутації цього об'єкта авторського права. Дотримання особистих немайнових прав автора після його смерті є обов'язковим для всіх потенційних користувачів. Це пояснюється не тільки тим, що особисті немайнові права не мають строку давності, але й тим, що необхідно зберігати задум і сутність первісного твору. Вважаємо, що це є однією з основних вимог до використання об'єкта авторського права після закінчення встановленого законом строку охорони майнових прав.

Ключові слова: майнові права, особисті немайнові права, об'єкт авторського права, вільне використання твору.

Yablokova O. I. ON THE QUESTION OF FREE USE OF WORKS

Work of art, literature and science as objects of copyright are subject to the legal safeguard, that sets the clear rules of the use of these objects of civil law persons that an author passed property rights. Use of absolute titles on any type of works without corresponding permission not legitimately. Thus, in obedience to positions, set art.444 of EC of Ukraine and century of century of a 2–25 Law of Ukraine " About a copyright and the allied rights", the cases of the free use of works are assumed. A basic criterion for the free use of work is the use without intention to get an acuests. Undoubtedly, cases take place, when to ask permission for the author of work is inadvisable. In particular, when an user recreates work in the personal aims or for studies. In such cases an user does not get some acuests from such recreation. In addition, the like use testifies to the value to meaningfulness of work, thus, his author uses corresponding reputation and popularity. The free use of work is also assumed for completion of term of guard of property rights(all life of author (coauthors) and 70 post mortem). Thus the free use of work specifies on the observance of equilibrium between property interests of author and unproperty interests of members of society on the whole. However, completion of term of guard of property rights in any way does not influence on the guard of the personal unproperty rights for authors. Otherwise speaking, the free use of work after completion 70 does not give an opportunity user some character to distort, to redo work, if it will be carried out in harm retaining, reputation of this object of copyright. An observance of the personal unproperty rights for an author subsequent to his death is obligatory for all potential users. It is explained not only that the personal unproperty rights do not have limitation but also on that reason, that it is necessary to keep intention and essence of primitive work. We are considered, that it is one of the basic requirements to the use of object of copyright after completion the term of guard of property rights set by a law.

Key words: property rights, personal unproperty rights, object of copyright, free use of work.

Постановка проблеми. Вільне використання твору класифікується на вільне використання твору за життя автора (співавторів) і вільне використання твору після закінчення терміну дії авторського права. У першому разі допускається вільне використання твору без згоди автора, що не має за мету одержувати дохід від цього використання. У другому – допускається вільне використання твору з метою одержання доходу. При цьому, коли твір використовується без мети одержання доходу, майнові права автора не передаються. Коли використовується твір після закінчення строку охорони, майнові права можуть

належати користувачеві будь-якого виду об'єкта авторського права. Головною проблемою вільного використання твору після закінчення 70 років охорони майнових прав є дотримання особистих немайнових прав померлого автора.

Аналіз досліджень і публікацій. Дослідженню питань, пов'язаних із проблемами вільного використання творів, присвячені роботи вчених-цивілістів, таких як Л. Бентлі, Б. Шерман, В.Я. Юнас, Р. Дюма Д. Липчик, А.П. Сергєєв, С.А. Сударіков та інші.

Метою статті є дослідження основних проблем, пов'язаних із вільним використанням творів.

Виклад основного матеріалу. Згідно з положеннями книги 4 Цивільного кодексу України й Закону України «Про авторське право й суміжні права», майнові права на твори передаються за відповідним договором за згодою авторів (співавторів). При цьому законодавство встановлює правила, згідно з якими твір, створений автором (співавторами), може бути використаний без дозволу. Так, ст. 21, 22, 23, 24, 25 Закону України «Про авторське право й суміжні права» установлюють випадки вільного використання об'єктів авторського права. Подібне обмеження майнових прав авторів (співавторів) свідчить про наявність балансу інтересу правовласників і суспільства загалом. Так, А.П. Сергєєв пише, що «в інтересах суспільства, зокрема для забезпечення доступу до знань і поширення інформації про поточні події, закон установлює випадки так званого вільного використання твору» [9, с. 243]. Зазначені обмеження закріплюються в законодавстві про авторське право практично у всіх країнах світу.

Крім зазначених обмежень, вільне використання твору допускається після закінчення терміну дії майнових прав автора.

Вільне використання об'єктів авторського права можна класифікувати в такий спосіб: 1) вільне використання за згодою автора. Ст. 21 Закону України «Про авторське право й суміжних правах» установлює чіткий перелік випадків подібного використання творів; 2) вільне використання об'єктів авторського права без дозволу автора. Перелік зазначеного використання твору визначається ст. 22, 23, 24, 25 Закону України «Про авторське право й суміжні права», який також є вичерпним.

Зазначені обмеження прав автора і можливості вільного використання здобутку члена суспільства, як уже визначалося вище, свідчать про дотримання балансу інтересів правовласника й суспільства загалом. Скептичне ставлення до подібного затвердження висловив учений-цивіліст С.А. Сударіков: «Обмеження прав установлює баланс інтересів авторів і суспільства. Однак у дійсності далеко не завжди йдеться про інтереси суспільства, оскільки набагато частіше виражаються інтереси окремих груп користувачів, яким вдається встановити для себе особливі умови використання об'єктів інтелектуальної власності» [10, с. 396]. Так, Закон США «Про авторське право» дозволяє вільне використання музичних і недраматичних здобутків під час сільськогосподарських і садівничих ярмарків і фестивалів, а також некомерційним організаціям ветеранів [10, с. 396]. Подібний приклад, на нашу думку, можна навести, посилаючись на ч. 11 ст. 21 Закону України «Про авторське право й суміжні права»: адаптація наявних і створюваних аудіовізуальних творів для сліпих, осіб із порушенням зору

та осіб із дислексією шляхом застосування аудіодискрипції (тифлокоментування).

Виходячи із твердження С.А. Сударікова, можна проаналізувати цю норму в такий спосіб: дійсно, для здійснення зазначених дій, згідно з правилами ст. 21 Закону України «Про авторське право й суміжні права», необхідно просити дозволу в автора цих творів. Однак дохід, отриманий суб'єктами, що здійснюють подібні заходи, не перераховується творцеві або іншому правовласникові. Викладене дає підстави почасти погодитися з позицією цитованого автора. При цьому не слід забувати й про випадки, коли, навіть у разі наявності згоди автора, вільне використання творів приводить до позитивних результатів. Зокрема, ч. 7 ст. 21 Закону України «Про авторське право й суміжні права» установлює положення про відтворення твору для судового або адміністративного провадження в обсязі, виправданому метою. У цьому контексті роботи доречним буде виклад думки білоруського вченого С.А. Сударікова із приводу балансу інтересів авторів і суспільства. Так, автор пише: «Якщо обмеження прав авторів дуже тверді, тобто їхні твори можуть вільно використовуватися, автори мало зацікавлені в результатах своєї творчої праці як в особистісному плані (визнання, слава пошана, повага), так і в матеріальному плані (гонорари, премії, нагороди). У результаті багато авторів відмовляються від важкої праці. Скорочення кількості авторів приводить до скорочення створених творів. Для свого самозбереження суспільство зобов'язано вжити заходів для матеріальної й моральної підтримки авторів, а також установити раціональний баланс інтересів авторів і суспільства» [10, с. 398]. Безумовно, судження вченого має певний сенс, який виражається у твердій охороні особистих і майнових інтересів авторів. Але необхідно звернути увагу, що в сучасному законодавстві у сфері авторського права, зокрема в Законі України «Про авторське право й суміжні права», баланс інтересів автора й суспільства загалом строго дотриманий. Можна висловити затвердження, що фактично всі випадки вільного використання твору не дають можливості порушити як особисті немайнові права, так і майнові права авторів. Крім того, прийняття Закону України «Про ефективне управління майновими правами правовласників у сфері авторського й (або) суміжних прав» свідчить про те, що інтереси первісних і похідних суб'єктів авторського права враховані повною мірою, і використовувати об'єкти авторського права без згоди й оплати за подібне використання неможливо. Так, ч. 1 ст. 2 Закону України «Про ефективне управління майновими правами правовласників у сфері авторського й (або) суміжних прав» установлює правило, що організації колективного керування зобов'язані діяти щонайкра-

ще в інтересах правовласників, ефективно збирати, розподіляти й виплачувати дохід від прав, не покладати на правовласників ніяких зобов'язань, які не є об'єктивно необхідними для захисту інших прав і інтересів та для ефективного управління майновими правами. Цей принцип діяльності організацій колективного керування майновими правами авторів указує на строге дотримання прав і інтересів авторів. Отже, держава вживає всіх необхідних заходів для підтримки балансу інтересів авторів і суспільства загалом. Крім того, установлені законодавством обмеження торкаються тільки майнових інтересів автора. Особисті немайнові права автора ні за яких обставин обмежені бути не можуть. Як правильно вказує вчена Д. Ліпчик, «обмеження охорони, надаваної на підставі АП (*авторських прав – прим. автора*), або виключення із цієї охорони обмежують абсолютне право власника на економічне використання свого твору. Деякі з обмежень продиктовані міркуваннями соціальної політики (задоволення потреб суспільства в знаннях і в інформації), інші ж пов'язані з необхідністю забезпечити доступ до результатів творчості й поширення добутоків в інтересах суспільства загалом» [7, с. 190]. Чинне українське законодавство у сфері авторського права визначає всі випадки, коли обмеження майнових прав автора пов'язане саме із соціальною необхідністю. Зокрема, вільне відтворення бібліотеками й архівами екземплярів репрографічним способом. Такий спосіб вільного використання твору дає можливість широкому колу осіб мати до нього вільний доступ.

Англійські вчені Л. Бентлі, Б. Шерман виділяють так зване сумлінне використання. Це означає, що подібне використання твору без згоди автора не спричиняє юридичної відповідальності. До сумлінного використання належать випадки, коли особа доведе, що вона: «1) сумлінно використовувала твір із метою дослідження або самостійного вивчення; 2) сумлінно використовувала твір із метою створення критичного нариса або огляду; 3) сумлінно використовувала твір із метою створення оглядів поточних подій» [4, с. 338]. Необхідно відзначити, що національне законодавство також не допускає залучення до юридичної відповідальності осіб, які сумлінно використовують твір у рамках, наданих Законом України «Про авторське право й суміжні права». Цікавим є висловлення авторів щодо вільного використання твору: «У низці випадків вони (*обмеження – прим. автора*) покликані стимулювати творчість – саме цим пояснюється дозвіл вільного використання деяких переробок» [4, с. 336]. У поясненні цього висловлення хотілося б навести інший приклад «стимулювання творчості». Це стосується вільного використання твору як цитування. Здебільшого цитування думок тих

або інших авторів здійснюється під час створення самостійного твору, у тому числі наукового. Неможливо уявити, щоб науковий твір обійшовся без використання цитат авторів, які також працювали в певній науковій сфері. Отримання дозволу у цитованого автора на використання частини його творчої праці не дозволить створити новий науковий твір. Отже, у цьому разі автор, не порушуючи прав і інтересів автора цитати, може вільно використовувати його твір для своїх наукових вишукувань. Однак іноді надмірне використання цитат може привести до «безглузвих» випадків. Так, мав місце судовий процес щодо твору за назвою «Де Голль 1958–1969». У цьому «творі» було 329 сторінок, 86 із яких становили 343 уривки із промов, виступів, послань президента республіки. Як пише Р. Дюма, «автор розмістив їх, користуючись логічним і асоціативним методами: запозичені уривки були об'єднані в рубрики, що відповідають їхній темі; усього було складено 9 глав, усередині яких уривки були розташовані в хронологічному порядку із вказівкою дати висловлення. У цій частині автор твору втримувався від якогось то не було коментаря» [5, с. 138]. У підсумку Паризький суд великої інстанції встановив зловживання цитатами. Суттю було те, що будь-яка цитата повинна бути виправдана, вона повинна бути використана для аргументації свого судження. Також суд визначив, що «слід також взяти до уваги, що закон дозволяє не створення збірника цитат за умови, що вони супроводжуються коментарями, а, навпаки, припускає спосіб ілюстрування за допомогою цитат» [5, с. 139]. Таким чином, незважаючи на встановлену законом можливість вільно використовувати частину вже створеного твору у вигляді цитати, певні правила її застосування все-таки існують. У разі невиконання таких правил використання цитати може бути визнане неправомірним.

Крім певних положень про вільне використання творів, як за згодою автора, так і без такої згоди, має місце зведене використання твору після закінчення терміну дії майнових прав (70 років після смерті автора, а у разі співавторства – з моменту закінчення 70 років після смерті останнього зі співавторів). Вільне використання в таких умовах, на нашу думку, породжує певні проблеми. Пов'язані вони насамперед із тим, що із закінченням покладеного строку охорони майнових прав особисті немайнові права автора такого строку не мають. І виникає правомірне питання, чи мають право зацікавлені особи, навіть після закінчення встановленого терміну дії майнових прав, використовувати твір на свій розсуд. Інакше кажучи, здійснювати переробку, доповнення й інші зміни твору, який уже перебуває в «суспільному надбанні».

Насамперед необхідно визначити, що таке «суспільне надбання». Згідно зі ст. 30 Закону

України «Про авторське право й суміжні права» закінчення терміну дії авторського права на твір означає їх перехід у суспільне надбання. Твори, які стали суспільним надбанням, можуть вільно, без виплати авторської винагороди, використовуватися будь-якою особою за умови дотримання особистих немайнових прав автора, передбачених статтею 14 цього Закону. Основним у цьому положенні є те, що при використанні об'єкта авторського права не повинні бути порушені його особисті немайнові права, а саме право на захист репутації автора і його твору. Інакше кажучи, будь-які викривлення твору після смерті його творця неприпустимі.

Виходячи із загальних положень про поняття об'єкта авторського права, він має юридично значущі і юридично байдужні елементи. Учений-цивіліст В.Я. Іонас до перших відносить образи й мову викладення твору [6]. Отже, будь-яке зазіхання на недоторканність цього елемента об'єкта авторського права необхідно розглядати як неправомірну дію.

У юридичній науці сутність поняття «суспільного надбання» визначається в такий спосіб: «у сфері АП (авторське право – прим. автора) суспільне надбання має особливості. З погляду строку охорони майнового права твори не стають власністю держави. Вони можуть використовуватися – відтворюватися, оприлюднюватися і зазнавати переробки (адаптуватися, переводитися) усяким, але при цьому ніхто не може здобувати на них виключні права, крім випадків внесення в них додаткового творчого внеску (випадок із перекладом) або ж створення на їхній основі нових творів (адаптації) [7, с. 231]. Безумовно, після закінчення терміну дії майнових прав авторів їхні твори стають доступними для будь-якого члена суспільства і для подальшого використання з метою одержання прибутку. Прикладом може бути діяльність видавців, які публікують твори авторів, що пішли з життя, і строк охорони їхніх майнових прав минув. Не виникає заперечень і щодо перекладів, оскільки будь-який перекладач створює самостійний художній твір. Створення аудіовізуальних творів після закінчення строку охорони майнових прав також є цілком припустимим і логічним. Однак переробка і зміна твору померлого автора іншими способами, на нашу думку, є порушенням його особистих немайнових прав. Вільна переробка твору, особливо високомистецького, не дозволяється його читачам, слухачам, глядачам, щоб перейнятися духом оригінального твору. А це і є зазіханням на особисті немайнові права первісного автора. Однак має місце цікавий приклад із французької судової практики. Йдеться про створення продовження твору В. Гюго «Знедолені». Французький касаційний суд, ґрунтуючись на потенціалі суспільного надбання, в 2007 р. обмежив вимоги спадкоємців В. Гюго про заборону на адапта-

цію роману «Знедолені». З 2001 р. спадкоємці автора судилися із Франсуа Серезе, що написав сиквел роману «Знедолені», у якому суттєво змінив характер і долі героїв В. Гюго. Спадкоємці автора оригінального твору вважали, що порушено моральні права їхнього предка, що діють по праву цієї країни безстроково, зажадали заборонити видання продовження роману й виплатити на їхню користь 4,5 млн франків компенсації. Спадкоємці В. Гюго програли процес, що тривав близько 6 років, у зв'язку із двома основними фактами, відзначеними в судовому рішенні: 1) твір уже перейшов у суспільне надбання, і заборонити його переробку неможливо; 2) що стосується змін, щодо яких спадкоємці В. Гюго вважали, що вони применшують репутацію автора, суд порахував їх припустимими на підставі волевиявлення самого В. Гюго щодо долі власних творів, викладеного в авторських замітках «Пережите»: «Я заповім свої твори Франції. Я прагну, щоб вони були доступні людям. Мої книги – це моя душа, а моя душа належить моїй країні» [8, с. 113].

Аналізуючи це рішення суду й підставу, на якій воно було винесено, дозволимо собі засумніватися в правильності цього вердикту. По-перше, суть висловлення самого В. Гюго зводиться не до того, щоб народ Франції поведився з його літературною спадщиною як завгодно. В. Гюго встановлював своїм заповітом можливість використовувати її безперешкодно, однак не дозволяв використовувати образи його творів для створення сумнівної літератури, оскільки кожний створений ним образ і мова викладу його творів мали певне значення не вантаження. По-друге, природа особистого немайнового права – право на захист репутації твору і його автора – полягає в тому, щоб усе те, що було створено автором, перебувало в значеннєвій цілісності й не допускалося яких-небудь викривлень і змін. Отже, створення твору з використанням образу попереднього твору є порушенням законних інтересів автора. І вимоги спадкоємців перешкоджати подібним діям є правомірними й обґрунтованими.

Висновки. На підставі викладеного можна зробити висновок про те, що будь-яке вільне використання, яке здійснюється як із дозволу автора, так і без такого, повинне бути здійснене зі строгим дотриманням його законних інтересів. Законодавство України чітко встановлює баланс дотримання прав і інтересів авторів (законних правласників) і суспільства загалом. Перехід твору в суспільне надбання як один зі способів вільного використання об'єкта авторського права не означає вільного трактування твору, викривлення його юридично значущих елементів (образів і мови викладу).

Література

1. Цивільний кодекс України, прийнятий Верховною Радою України 16 січня 2003. К.: Алерта, 2017.

2. Закон України «Про внесення змін до закону України «Про авторське право й суміжні права» від 11 липня 2001 №2627-III/ Верховна Рада України URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/3792-12/page4>
3. Закон України «Про ефективне управління майновими правами правовласників у сфері авторського права і (або) суміжних прав» від 16 червня 2020 року № 692-IX /Верховна Рада України URL: zakon.rada.gov.ua/
4. Бентли Л., Шерман Б. Право інтелектуальної власності: Авторське право. Спб: З-В «Юридический центр Пресс», 2004. 535 с.
5. Дюма Р. Литературная и художественная собственность. Авторское право Франции. М.: Международные отношения, 1989. 336 с.
6. Ионас В.Я. Критерий творчества в авторском праве и судебной практике. М: Юрид. лит., 1960. 138 с.
7. Липцик Д. Авторское право и смежные права. М.: Ладомир; Издательство ЮНЕСКО, 2002. 788 с.
8. Луткова О.В. Трансграничные авторские отношения: материально-правовое и коллизионно-правовое регулирование. Диссертация на соискание ученой степени доктора юридических наук. URL: www.disserscat.com/content/transgranichnye-avtors
9. Сергеев С.А. Право интеллектуальной собственности в Российской Федерации: М.: Проспект, 2004. 752 с.
10. Судариков С.А. Основы авторского права. Мн.: Амалфей, 2000. 512 с.